

Prof. UO dr hab. Agata Zagórska

Opole 19.01.2021r.

Katedra Rynku Pracy i Polityki

Społeczno – Ekonomicznej

Wydział Ekonomiczny

Uniwersytet Opolski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Beaty Świątlik

pod tytułem: *Proces inkluzji społeczno – zawodowej osób z niepełnosprawnością na przykładzie zakładów pracy chronionej województwa śląskiego, ss.254.*

Praca napisana pod kierunkiem **prof. UE dr hab. Inż. Anny Skórskiej** przy udziale promotora pomocniczego **dr Jarosława Wąsowicza**.

Problematyka niepełnosprawności należy do kluczowych kwestii społecznych. Jej rosnąca skala i wielowymiarowość wymagają zmian nie tylko w definiowaniu problemu, jego głębokości i zasięgu ale przede wszystkim podejścia do jego rozwiązywania. Z tego wynika potrzeba i konieczność wielostronnych badań. Wymagają one od badaczy szerokiej i dogłębnej znajomości problematyki badawczej oraz interdyscyplinarnego podejścia.

Ranga i walory poznawcze tematu

Przedmiot rozważań w przedłożonej do recenzji pracy doktorskiej należy do niezwykle ważnych i aktualnych co najmniej z kilku powodów .

Po pierwsze jako jedna z kwestii społecznych o charakterze interdyscyplinarnym ma charakter rosnący na skutek występowania wielu czynników : przede wszystkim związanych z postępowaniem w medycynie ratującym życie jednostkom nie mającym wcześniej szans na przeżycie, ale też demograficznych do których należy starzenie się społeczeństw i narastanie w starszych grupach wieku niepełnosprawności, zmian stylu życia warunkowanych wzrostem ekonomicznym, w którym ogromną rolę odgrywa konsumpcjonizm (sposób odżywiania i spędzania wolnego czasu) przyczyniający się do powiększania się skali i rodzajów chorób cywilizacyjnych.

Po drugie odchodzeniem zarówno w nauce polityki społecznej jak i w praktyce od zabezpieczenia socjalnego osób z niepełnosprawnością na rzecz ich usamodzielnienia i włączenia społecznego.

Po trzecie nadanie temu zagadnieniu odpowiedniego znaczenia znajduje odzwierciedlenie w polityce spójności Unii Europejskiej podnosząc go do rangi jednego z priorytetów czego dowodem jest *Strategia Europa 2020* zawierająca zapis o wzroście sprzyjającym włączeniu społecznemu, dla którego jednym ze wskaźników jego realizacji jest zmniejszenie osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Są to powody indukujące działania zmierzające do inkluzji społeczno – zawodowej w każdej skali od światowej poprzez europejską po krajową , regionalną i lokalną, które poza świadczeniami w zakresie rehabilitacji medycznej i psychologicznej mają przeciwdziałać ubóstwu i wykluczeniu społecznemu osób z niepełnosprawnością .

W kontekście powyższych argumentów pracę mgr Beaty Świetlik cechuje wieloaspektowe ujęcie problematyki badawczej. Autorka wykazała w rozważaniach dotyczących tej złożonej problematyki dużą znajomość przedmiotu co czyni rozprawę ważną w wymiarze teoretycznym i aktualną w praktycznym .

Cele pracy i hipotezy badawcze

Przedłożona do recenzji praca liczy 254 strony. Składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów zakończenia i bibliografii. We wstępie Autorka uzasadnia wybór i znaczenie problematyki badawczej wskazując na permanentny wzrost subpopulacji osób z niepełnosprawnością. Koncentruje się głównie na czynnikach demograficznych jak starzenie się ludności, wydłużanie się trwania życia, niskim wskaźniku przyrostu naturalnego i wysokim poziomie wskaźnika migracji ludzi młodych. Pomija jednak inne czynniki, które również przyczyniają się do powiększania wolumenu tej kategorii osób. Dychotomia występująca pomiędzy coraz liczniejszymi działaniami instytucjonalnymi i środowiskowymi na rzecz aktywizacji osób z niepełnosprawnością a ich aktywnością zawodową zrodziło pytanie o przyczyny niskiej efektywności głównego ogniwa polskiego modelu rehabilitacyjnego, którym są zakłady pracy chronionej, działań je wspomagających oraz o perspektywy wzrostu zatrudnienia osób z niepełnosprawnością na otwartym rynku pracy. W obliczu tak sformułowanego pytania celem dysertacji stało się „...przedstawienie oraz próba oceny procesu inkluzji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnością na przykładzie zakładów pracy chronionej ze szczególnym uwzględnieniem przeciwdziałania wykluczeniu środowiskowemu i wspierania zatrudnienia na otwartym rynku pracy.” Główny cel pracy z uwagi na złożoność problematyki badawczej, Autorka uszczegółowiła trzema celami częściowymi o charakterze teoretycznym, metodologicznym i aplikacyjnym. Podobnie uczyniła w przypadku hipotez, gdyż wyznaczone cele badawcze doprowadziły do przyjęcia hipotezy głównej i czterech hipotez częściowych. Hipoteza główna ukierunkowana została na bariery zakłócające przebieg procesu inkluzji społeczno-zawodowej w chronionym rynku pracy osób z dysfunkcjami organizmu, wśród których istotne znaczenie odgrywają czynniki związane z niepełnosprawnością oraz specyfiką zakładów pracy chronionej. W hipotezach szczegółowych zostały wypunktowane ograniczenia w zakresie implementacji założonych celów aktywizacyjnych przez osoby z niepełnosprawnością, które nie podejmują zatrudnienia, przyczyny nierentowności zakładów pracy chronionej, bariery w realizacji założonego programu rehabilitacyjno-zatrudnieniowego oraz brak usprawnień, na które wskazują pracodawcy sektora chronionego mogą doprowadzić do likwidacji tego ogniwa modelu rehabilitacyjnego w Polsce z dalszymi negatywnymi konsekwencjami dla osób z niepełnosprawnością na rynku pracy.

Autorka realizowała cele i dokonywała weryfikacji hipotez wykorzystując źródła pierwotne i wtórne. Te ostatnie wymagały studiów literaturowych,

analizy opisowej i krytycznej literatury polskiej i zagranicznej, analizy dokumentów regulujących różne aspekty poruszanej w dysertacji kwestii. Dało to w rezultacie obszerny zestaw bibliograficzny składający się z 184 pozycji literaturowych, 79 aktów prawnych i 78 źródeł elektronicznych. Badania ankietowe stanowiące uzupełnienie rozważań teoretycznych nadały pracy teoretyczno–empiryczny charakter.

Struktura pracy

Układ pracy został podporządkowany realizacji celów badawczych i służył weryfikacji hipotez. Zgodnie z celem teoretycznym Autorka w rozdziale I zatytułowanym *Uwarunkowania aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością* analizuje główne determinanty aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością zawartych w regulacjach krajowych i międzynarodowych obowiązujących do 2019 r. Zawarta w nim geneza prezentuje ewolucję podejścia do zagadnienia niepełnosprawności, u podstaw której dopatruje się wzrostu wrażliwości i rozumienia niepełnosprawności. Było to równoznaczne ze zmianami definicji niepełnosprawności wpływającej na skalę tego zjawiska. Autorka analizując i oceniając różne definicje niepełnosprawności za właściwą przyjmuje definicję Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) zawartą w konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych uznając ją za najbardziej adekwatną i odpowiadającą współczesności. Poddaje również analizie aktywność podmiotów polityki społecznej w skali międzynarodowej (ONZ, Unia Europejska) oraz Polsce na poziomie krajowym i regionalnym. Ten szeroki kontekst uzasadnia fakt, że podstawą uzyskania statusu osoby niepełnosprawnej prawnie jest zakwalifikowanie przez organy orzekające. Stąd charakterystyka systemów orzekania o niepełnosprawności w Polsce, w której ujmuje rolę Międzynarodowych Systemów Orzekania o Niepełnosprawności, którego celem jest ujednoczenie orzecznictwa w zakresie niepełnosprawności, omawia też kryteria oceny stanu zdrowia będące podstawą do korzystania z szeregu ulg i uprawnień. Autorka opisuje i wyjaśnia regulacje i prawa do nauki, systemu zabezpieczenia społecznego i pracy. W tym ostatnim skupia się na regulacjach w zakresie przychodów z pracy zarobkowej, formach zatrudnienia, czasu pracy. Całość rozważań w tym rozdziale Autorka domyka fragmentem o roli rodziny w aktywizacji zawodowej osoby z niepełnosprawnością.

Jest to najbardziej obszerny rozdział co wynika z wieloaspektowości kwestii niepełnosprawności .

Immanentnym aspektem niepełnosprawności poza jej definicją jest rehabilitacja, którą Autorka dysertacji uczyniła przedmiotem rozważań w rozdziale II zatytułowanym *Polityka rehabilitacyjno- zatrudnieniowa w relacji do*

niepełnosprawności dając tym samym wyraz jej miejsca i znaczenia jako sposobu na inkluzję osób z niepełnosprawnością, podkreślając zarazem wagę jej organizacji. Opis rehabilitacji, która oparta jest na trzech formach: warsztaty, terapia zajęciowa i zakłady aktywności zawodowej (ZAZ) oraz zakłady pracy chronionej (ZPCHR) oprócz jej umiejscowienia w polityce rehabilitacyjno–zatrudnieniowej zawiera, uzasadnione występującym w tytule rozdziału członem, rozważania nad problematyką zatrudnienia prowadzone od dwóch stron pracownika i pracodawcy. Ich kontekst obejmuje formy wsparcia w dziedzinie zatrudnienia osób z niepełnosprawnością, w którym poruszone zostały bariery zatrudnienia na otwartym rynku pracy, system udziałowy zatrudnienia jako interwencję państwa na tym rynku, podstawowe formy wsparcia pracodawców osób z niepełnosprawnością. Następstwem przyjętego sposobu myślenia jest druga część tego rozdziału, którą Autorka poświęciła pomocy rehabilitacyjno–zatrudnieniowej dla osób z niepełnosprawnością, w której opisała działalność instytucji odgrywających w niej kluczową rolę: Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON), Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych, rolę samorządów w procesie inkluzji, Krajową Radę Konsultacyjną ds. Osób Niepełnosprawnych, grup obywatelskich. W opisie funkcjonowania tych podmiotów nie ma przykładów inicjatyw i działań, które ukazałyby ich czynny a nie tylko prawnie określony udział w procesie inkluzji osób z niepełnosprawnością. Pomija też system opieki zdrowotnej i jego znaczenie w rehabilitacji osób z niepełnosprawnością.

Konkretyzacją w procesie badawczym w zakresie problematyki rehabilitacji społeczno- zawodowej osób z niepełnosprawnością jest rozdział III poświęcony zakładom pracy chronionej : *Zakłady Pracy Chronionej(ZPCHR) jako główne ogniwo procesów rehabilitacyjno– zatrudnieniowych w Polsce*, w którym Autorka udziela odpowiedzi na pytanie badawcze poprzez analizę procesu rehabilitacyjnego prowadzonego w ZPCHR. Nawiązuje do czasów starożytnych w celu pokazania ewolucji podejścia do rehabilitacji, ale głównie koncentruje się na tworzonych warunkach i uprawnieniach związanych z prowadzeniem zakładów pracy chronionej a także ich obowiązkach, form wsparcia ze środków PFRON wraz z opisem pomocy de minimis, sprawozdawczości ZPCHR. Jest to najmniej rozbudowany rozdział skupiający się na konkretach działalności zakładów pracy chronionej, które zostały poddane analizie w dysertacji z uwagi na ich rolę w procesie inkluzji społeczno- zawodowej osób z niepełnosprawnością, będący równocześnie wstępem do empirii.

Trudności osób z niepełnosprawnością na otwartym rynku pracy zostały przedstawione w rozdziale IV pt. *Sytuacja zawodowa osób z niepełnosprawnością na rynku pracy w Polsce w latach 2009 – 2018*

Autorka na wstępie wskazuje na trudności z analizą danych statystycznych dotyczących osób z dysfunkcją organizmu i stosowaniu wyłączeń co uzasadnia posługiwanie się danymi w celu ukazania skali i dokonania porównań w czasie z Narodowych Spisów Powszechnych z 2002 r. i 2011 r. Jest to także dowód na istnienie problemów z ich definiowaniem co wpływa na zasięg i głębokość zjawiska. Wobec powyższego Autorka przyjmuje, iż rzeczywista liczba osób z niepełnosprawnością jest wyższa niż ta ilustrowana danymi statystycznymi, powołując się w tym względzie na trendy demograficzne. Status osób z niepełnosprawnością na rynku pracy w Polsce analizowany jest na podstawie BAEL i stanowi istotną część rozważań nad procesem inkluzji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnością. Przedział czasowy, którym Autorka się posługuje obejmuje lata 2009 – 2018. Jest to wystarczająco długi okres by można było uchwycić zmiany w wolumenie tej grupy, ale przede wszystkim posłużył ukazaniu różnic in minus w zatrudnieniu osób z niepełnosprawnością, tak w porównaniu z osobami pełnosprawnymi jak i rynkami innych państw. Walor poznawczy tej części byłby znacznie większy gdyby to ostatnie porównanie zostało poszerzone. Uzasadnia i zarazem rekompensuje tę lukę szczegółowa analiza chronionego rynku pracy obejmująca lata 2004 – 2018. Autorka identyfikuje czynniki zmian zatrudnienia osób z niepełnosprawnością na otwartym i chronionym rynkach pracy wśród, których główną rolę według ustaleń Autorki odegrała redukcja dopłat do zatrudnienia chronionego, uszczelnienie systemu udzielania ulg we wpłatach na PFRON, pogarszaniu się sytuacji finansowej PFRON, co skutkowało równoległe spadkiem liczby owych zakładów i zatrudnionych w nich osób. Analiza struktury zatrudnienia osób z niepełnosprawnością wykazała natomiast, iż wzrostowi procentowego udziału pracowników legitymujących się cięższymi uszkodzeniami organizmu towarzyszył wzrost ich liczebności na rynku chronionym dzięki większemu zatrudnieniu w przedsiębiorstwach o statusie zakładów pracy chronionej potwierdzając tym samym ich znaczenie jako głównego pracodawcy tej grupy osób. Szczegółowej analizie zgodnie z zakreślonym obszarem badań Autorka poddała śląski rynek pracy, na którym zlokalizowana jest największa liczba ZPCHR poddanych badaniu ankietowemu.

Przeprowadzone badania ankietowe przedstawione w ostatnim, piątym rozdziale zatytułowanym *Analiza i ocena sytuacji zawodowej osób z niepełnosprawnością na chronionym rynku pracy województwa śląskiego*, posłużyły przedstawieniu przebiegu i ocenie procesu inkluzji społeczno-zawodowej w zakładach pracy chronionej, zidentyfikowaniu barier i ustaleniu

profilu tych osób i form ich zatrudnienia. Analizie poddano formalno- prawne i ekonomiczne funkcjonowania uwarunkowania ZPCHR. Badanie ankietowe stanowiło uzupełnienie analiz paradygmatów wsparcia procesu inkluzyjnego oraz rynku osób z niepełnosprawnością. Stanowi przede wszystkim główny element i narzędzie weryfikacji przyjętych hipotez badawczych. Skupienie się na badaniu opinii pracodawców jest bardzo istotne, gdyż od nich i w zależności od sprzyjających warunków zależy wielkość zatrudnienia osób z niepełnosprawnością czyli w dużej mierze rezultaty inkluzji społeczno-zawodowej tej subpopulacji. Pojawia się jednak pytanie o charakterze dyskusyjnym: Czy dla uzyskania pełnego, a nie tylko jednostronnego obrazu inkluzji społeczno-zawodowej tworzonego przez pracodawców, nie należałoby przeprowadzić badania wśród pracowników. Jest to podyktowane tym, że w zakończeniu pojawia się stwierdzenie, iż osoba z niepełnosprawnością może w pewnym stopniu przyczyniać się do kreowania sytuacji społeczno-zawodowej w jakiej się znajduje na co odpowiedź można byłoby uzyskać dzięki respondentom zatrudnionym w ZPCHR.

Praca odgrywa istotną rolę w życiu każdego człowieka a dla osób z niepełnosprawnością ma szczególne znaczenie, gdyż pełni funkcję rehabilitacyjną. Z tego punktu widzenia badania głównego pracodawcy tej grupy osób jakim są zakłady pracy chronionej są ważne w znacznie szerszym ujęciu i pozwalają ocenić skuteczność polityki społecznej w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i marginalizacji. Oczywiście zakreślenie obszaru badawczego zawężyło problem do działań zmierzających do inkluzji społeczno-zawodowej, które stanowią wycinek procesu socjalizacji osób z niepełnosprawnością. Jednak złożoność tej kwestii i jej interdyscyplinarny charakter wymagają takiego podejścia co z dużą starannością o kompletność i logikę rozważań uczyniła Autorka dysertacji.

W zakończeniu, które jest w mojej ocenie zbyt długie i zawiera powtórzenia czy rozwinięcie myśli oraz ustalenia zawarte w rozdziałach a powinno je syntetyzować, jak np. nawiązanie do bariery inkluzji związanej z edukacją. Z pewnością chodziło o jej wyeksponowanie zmierzające do istotnej konkluzji o konieczności dalszych zmian w systemie edukacji. Do cennych wniosków i rekomendacji należy zaliczyć zwłaszcza te wskazujące na :

- brak ścisłości w definiowaniu i klasyfikowaniu osób niepełnosprawnych prowadzi do braku równorzędnej ważności orzeczeń oraz odmiennych decyzji w sprawie statusu osób z niepełnosprawnością,
- trudności w połączeniu przez przedsiębiorstwa rynku chronionego celów rehabilitacyjnych z rynkowymi, w których pokonywaniu według Autorki dużym ułatwieniem byłoby zwiększenie dotacji na wynagrodzenia oraz wpłaty na

ZPFRON, zmiany w sposobie wyliczania ulg we wpłatach na PFRON, które decydują o konkurencyjności tych podmiotów ,

- niepewność sytuacji ZPCHR w świetle obowiązujących do 2019 r. przepisów , które mogą doprowadzić do ich zaniku. W związku z tym realnie występującym zagrożeniem Autorka proponuje wziąć pod rozwagę rozwiązanie polegające na przekształcenie zakładów pracy chronionej w instytucje non- profit.

W tym kontekście pojawia się pytanie, na które trudno znaleźć odpowiedź w innych opracowaniach czy dokumentach rządowych a dotyczy ono kosztów dotychczasowej polityki wobec osób z niepełnosprawnością i kosztów proponowanych zmian oraz kosztów alternatywnych w przypadku braku tego typu działań. Nie jest to aspekt, który miałby stanowić oś rozważań w dysertacji, niemniej jednak ważny z perspektywy funkcjonowania kluczowego ogniwa rehabilitacyjno-zatrudnieniowego jaki dotychczas stanowią zakłady pracy chronionej. Nie podważa to walorów pracy, na które składają się znajomość problematyki badawczej, przejrzystość wywodów ,wnikliwa obserwacja i analiza oraz ocena zmian zachodzących w badanej kwestii. Autorka wychwyciła i wyraźnie przedstawiła rozbieżność między formalnym modelem systemu aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością a jego realnym funkcjonowaniem .

Praca napisana została poprawnym językiem aczkolwiek Autorka nie uniknęła paru błędów jak tys zamiast tys. (s. 123 i dalsze) oraz nie komercyjny a powinno być niekomercyjny ,s.157 .

Sformułowane powyżej uwagi mają charakter subiektywny i dyskusyjny zwłaszcza gdy weźmie się pod uwagę złożoność problematyki badawczej i jej wagę społeczną. Nie wpływają natomiast znacząco na walory pracy, które oceniam wysoko. Autorka odpowiedziała na pytanie badawcze, zrealizowała cel główny wraz z celami szczegółowymi, zweryfikowała pozytywnie hipotezę główną i hipotezy cząstkowe, wykazała dobry warsztat naukowy. W obliczu trudności z definiowaniem i orzekaniem niepełnosprawności a tym samym wyzwaniem dla polityki społecznej dotyczącymi poszukiwania optymalnego modelu inkluzji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnością przedłożona do recenzji praca doktorska stanowi ważny wkład i stanowi inspirację oraz punkt wyjścia do dalszych badań nad tą kwestią a także w poszukiwaniu jej rozwiązań.

Konkluzje

Biorąc pod uwagę zawarte w niniejszej recenzji sądy wartościujące poszczególne składowe pracy oraz całość w aspekcie kryteriów rozprawy doktorskiej stwierdzam, że dysertacja pt. *Proces inkluzji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnością na przykładzie zakładów pracy chronionej województwa śląskiego*, spełnia wymagania określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz.U.2017,poz.1789 . W konkluzji wnoszę o dopuszczenie **mgr Beatę Świetlik** do publicznej obrony rozprawy doktorskiej.

Agata Zagórska

